

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση.....	15
Πρόλογος στη δεύτερη έκδοση	19
Πρόλογος στην πρώτη έκδοση	21
Εισαγωγή	25
1. Η ανάπτυξη των αλυσίδων λιανικής πώλησης	57
2. Η άνοδος των λογοτεχνικών πρακτόρων	99
3. Η εμφάνιση των εκδοτικών ομίλων	153
4. Η πόλωση του πεδίου	211
5. Μεγάλα βιβλία	263
6. Εκδόσεις-εξπρές	309
7. Περιθώρια που στενεύουν	329
8. Η Άγρια Δύση	399
9. Η ψηφιακή επανάσταση	427
10. Προβλήματα στο επάγγελμα	511
Επίλογος: Μπροστά σε ένα αβέβαιο μέλλον	543
A. Επιλεγμένες επωνυμίες των κύριων εκδοτικών ομίλων	553
B. Λίγα λόγια για τη μέθοδο έρευνας	557
Βιβλιογραφία	569

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Στους *Εμπόρους της κουλούρας* ο J. B. Thompson μάς προσφέρει μια διεισδυτική και πλήρως τεκμηριωμένη ανάλυση του κόσμου, ή μάλλον των πολλαπλών κόσμων όπως λέει ο ίδιος, των αγγλόφωνων εμπορικών εκδόσεων. Αυτές περιλαμβάνουν τις εκδοτικές επιχειρήσεις στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο (συχνά οι ίδιες και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού) που εκδίδουν βιβλία για το ευρύ κοινό, μυθοπλαστικά και μη. Το πεδίο που ορίζει και καταγράφει ο Thompson είναι εξαιρετικά πολυσύνθετο, όμως ο συγγραφέας κατορθώνει να ανιχνεύσει τη «λογική» του, που δεν συνιστά αδήριτο νόμο αλλά είναι ο τρόπος που οι δρώντες τείνουν να αντιδρούν στις προκλήσεις της αγοράς και τα κριτήρια με τα οποία τείνουν να λαμβάνουν τις αποφάσεις τους. Ο Thompson παρουσιάζει διαδοχικά τις εξελίξεις στη λιανική πώληση με την ανάδυση των βιβλιοπωλικών αλυσίδων και την επέκταση της πώλησης βιβλίων σε μια σειρά από «ανορθόδοξους» χώρους (σουπερμάρκετ, αποθήκες στοκ, εκπτωτικές λésσες βιβλίου, κ.λπ.), την άνοδο και επικράτηση των λογοτεχνικών πρακτόρων ή ατζέντηδων, τη σχεδόν μονοπώληση της αγοράς από τις μεγάλες εταιρικές επιχειρήσεις, που με τη σειρά τους επηρέασαν καθοριστικά τις εκδοτικές προτεραιότητες, την απορρύθμιση της βρετανικής αγοράς μετά την κατάργηση της Ενιαίας Τιμής Βιβλίου, τις επιπτώσεις της ψηφιακής επανάστασης στην παραγωγή και την πώληση των βιβλίων. Επισημαίνει, τέλος, τα ανησυχητικά σημεία της νέας εποχής: τη συνεχή και απηνή οικονομική πίεση σε εκδότες και σε συγγραφείς, το κυνήγι της αέναης ανάπτυξης και τη συνακόλουθη επικράτηση του κριτηρίου της βραχυπρόθεσμης κερδοφορίας, τις αλόγιστες εξαγορές και την απειλούμενη ποικιλομορφία του πεδίου, ποικιλομορφία που συνιστά βασική προϋπόθεση τόσο για μια ζωντανή δημιουργική βιομηχανία όσο και για ενημερωμένους πολίτες μέσα στο δημοκρατικό πολίτευμα.

Πόσο αφορούν τα παραπάνω την ελληνική πραγματικότητα, τους εκδότες, βιβλιοπώλες, συγγραφείς και αγοραστές βιβλίων (που δεν συμπίπτουν απόλυτα με τους αναγνώστες) στη χώρα μας σήμερα; Μπορούμε να εντοπίσουμε στα καθ' ημάς μια αντίστοιχη «λογική του πεδίου» με αυτήν που αποτυπώνει ο Thompson; Θα λέγαμε ότι στην Ελλάδα της κρίσης και της εξάρτησης, το κύκλωμα του βιβλίου λειτουρ-

γεί περισσότερο με το ένστικτο της επιβίωσης παρά με κάποιους ορθολογικούς κανόνες και τρόπους δράσης. Ο εκδοτικός χώρος και οι άνθρωποι του βιβλίου βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα εχθρικό και απρόβλεπτο περιβάλλον, έναν επικίνδυνο συνδυασμό εγγενών αδυναμιών και εξωτερικών παραγόντων που επηρεάζουν καθοριστικά την αγορά του βιβλίου και κρίνουν τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων του κλάδου. Οι ελληνικοί οίκοι, μικρομεσαίες οικογενειακές επιχειρήσεις στην πλειονότητά τους, λειτουργούν συνήθως με έλλειψη κεφαλαίων και ειδικευμένου προσωπικού. Απευθύνονται σε μια μικρή εσωτερική αγορά όπου ποτέ το βιβλίο δεν υπήρξε πρώτης προτεραιότητας αγαθό και της οποίας η αγοραστική δύναμη έχει περιοριστεί δραστικά λόγω της οικονομικής κρίσης.

Το κεντρικό στην ανάλυση του Thompson ζήτημα της απορρόφησης των ανεξάρτητων παικτών του πεδίου από μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους δεν τέθηκε ουσιαστικά στην ελληνική βιβλιαγορά καθώς το μικρό λόγω γλώσσας μέγεθός της έχει λειτουργήσει αποτρεπτικά. Οι μεγάλοι πολυεθνικοί όμιλοι που κυριαρχούν στις αγορές της Ευρώπης και των ΗΠΑ δεν δείχνουν ενδιαφέρον να διεισδύσουν στη νοτιοανατολική μας άκρη των Βαλκανίων. Το βραχύβιο πέραςμα της FNAC (2005-2010) από τον τομέα της λιανικής πώλησης στην Αθήνα πρέπει να έπεισε τυχόν επίδοξους επενδυτές για την απουσία προοπτικής βιώσιμης ανάπτυξης. Έτσι αυτές οι παραδοσιακές οικογενειακές εκδοτικές επιχειρήσεις, που παντού αλλού στον δυτικό κόσμο έχουν πλέον υποχωρήσει δραματικά, αν δεν είναι υπό εξαφάνιση, εξακολουθούν σήμερα να εκδίδουν βιβλία στην ελληνική γλώσσα και να εμπλουτίζουν τους καταλόγους τους, αν και με πολύ βραδύτερο ρυθμό από ό,τι μέχρι το 2008. Εκμεταλλεύονται το υψηλό συμβολικό τους κεφάλαιο και την αφοσίωση και εμπειρία των ιδρυτών/ιδιοκτητών ή των απογόνων τους, ενώ ολοένα περισσότερο οι νεότερες γενιές φροντίζουν να ακολουθούν σπουδές σχετικές με τη δραστηριότητα της οικογενειακής επιχείρησης και φέρνουν μεγαλύτερη εξωστρέφεια στη διοίκησή τους.

Στη μείωση του όγκου των πωλήσεων οι εκδότες αντιδρούν αμυντικά. Εκδίδουν λιγότερα νέα βιβλία με την ετήσια παραγωγή να έχει πέσει κάτω από τους 6.000 τίτλους, στα επίπεδα του 1998, και τα επιλέγουν με αυστηρότερα κριτήρια. Καταφεύγουν σε εκπτώσεις και μπαζάρ τίτλων αποθήκης, παρότι έτσι πλήττεται η κίνηση των νέων κυκλοφοριών τους. Προβαίνουν σε απολύσεις και περικοπή των αμοιβών του προσωπικού που παραμένει και των εξωτερικών συνεργατών, ενώ

αρκετοί μετακυλούν το κόστος της έκδοσης στους ίδιους τους συγγραφείς (φαινόμενο που αποτελεί σχεδόν κανόνα για τους νέους ποιητές). Η ψηφιακή μετάβαση, σε εξέλιξη διεθνώς από τη δεκαετία του 1990, απαιτεί επενδύσεις που δεν είναι εφικτές υπό τις παρούσες συνθήκες. Αν και οι περισσότεροι οίκοι έχουν αναπτύξει πλέον τον τομέα των διαδικτυακών πωλήσεων, το ψηφιακό βιβλίο αποτελεί ελάχιστο ποσοστό του κύκλου εργασιών τους. Εντονότερη κινητικότητα παρατηρείται στο ψηφιακό μάρκετινγκ των νέων εκδόσεων με την εκμετάλλευση των κοινωνικών δικτύων σε μια προσπάθεια να γνωστοποιηθούν οι νέες κυκλοφορίες στους δυνάμει αναγνώστες/αγοραστές και να εξασφαλιστεί ένα κοινό για τα βιβλία. Σε μεγαλύτερη έκταση φαίνεται πως αξιοποιούν τις δυνατότητες του διαδικτύου οι συγγραφείς προκειμένου να εκδώσουν και να διακινήσουν οι ίδιοι τα έργα τους καθώς το φαινόμενο της αυτοέκδοσης επεκτείνεται γοργά. Σε αντίθεση με τον αγγλοσαξονικό κόσμο, στην ελληνική αγορά δεν δραστηριοποιούνται λογοτεχνικοί πράκτορες ως μεσάζοντες μεταξύ συγγραφέων και ελληνικών οίκων. Τα λίγα σχετικά πρακτορεία ειδικεύονται κυρίως στην προώθηση και διαπραγμάτευση δικαιωμάτων με οίκους του εξωτερικού.

Ακόμη, δεν παρατηρούνται συμπράξεις μεταξύ μικρών και μεσαίων οίκων οι οποίες θα επέτρεπαν οικονομίες κλίμακας ενώ φαινόμενα εξαγορών εμφανίστηκαν μάλλον την εποχή της άκριτης μεγέθυνσης της αγοράς για να ανακοπούν ακολούθως από την κρίση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η πλήρης απορρόφηση των Ελληνικών Γραμμάτων από τον Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη το 2007. Η ανακοίνωση της επαναλειτουργίας του ιστορικού εκδοτικού οίκου τον Δεκέμβριο 2016, μετά την κατάρρευση του ΔΟΛ, θεωρήθηκε ένα ελπιδοφόρο μήνυμα μέσα στη δίνη της οικονομικής κρίσης. Ωστόσο, η γενικότερη αστάθεια του οικονομικού κλίματος στη χώρα και το ευμετάβλητο πλαίσιο λειτουργίας των εκδοτικών επιχειρήσεων –από τις αλλαγές στη φορολογία και τους περιορισμούς στην κίνηση κεφαλαίων (capital controls) μέχρι τις παρεμβάσεις πολιτικής φύσεως, όπως η κατάργηση της Ενιαίας Τιμής Βιβλίου (2014)– θέτουν σοβαρά προσκόμματα στην ομαλή λειτουργία και ανάπτυξη των εκδοτικών επιχειρήσεων.

Ανησυχητική είναι η κατάσταση και στον τομέα της λιανικής. Πολλά ανεξάρτητα βιβλιοπωλεία έκλεισαν μεταξύ των οποίων ιστορικά ορόσημα, όπως ο Κάουφμαν (2012), το Βιβλιοπωλείον της Εστίας (2013), ή τα βιβλιοπωλεία Φλωράς στη Θεσσαλονίκη (2015), χωρίς να

αντικατασταθούν από μεγάλες βιβλιοπωλικές αλυσίδες. Αντίθετα, εκείνες που δημιουργήθηκαν αρχικά, έκλεισαν –με μία εξαίρεση– αδυνατώντας να υποστηρίξουν την υπέρμετρη επέκτασή τους (Παπασωτηρίου το 2015, Ελευθερουδάκης το 2016). Η «ψηφιακή επανάσταση» την οποία αναδεικνύει ο Thompson είναι πολύ πιο αισθητή στη μεταμόρφωση των πωλήσεων. Δεν διαθέτουμε αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία (μία από τις πολλές συνέπειες της κατάργησης του ΕΚΕΒΙ) αλλά όλα δείχνουν άνοδο των διάφορων ηλεκτρονικών βιβλιοπωλείων που ζημιώνει πρωτίστως τα μικρά βιβλιοπωλεία της επαρχίας.

Πιστεύουμε ότι οι *Έμποροι της κουλτούρας* του J. B. Thompson αποτελούν πολύτιμο εργαλείο για την κατανόηση των τάσεων που επικρατούν στον εκδοτικό κλάδο διεθνώς, με τον οποίο οι Έλληνες εκδότες συνεργάζονται και αλληλεπιδρούν. Είναι όμως και ένα «παράθυρο στο μέλλον» για παραδοσιακές δομές όπως η ελληνική, οι οποίες αναγκαστικά θα μετασχηματιστούν υπό την πίεση της κρίσης και πιθανότατα αυτό να συμβεί στην κυρίαρχη κατεύθυνση που αναλύεται εδώ.

Άννα Καρακατσούλη,
Σεπτέμβριος 2017

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Το να γράφεις για έναν σύγχρονο κλάδο της οικονομίας μοιάζει με το να πυροβολείς κινούμενο στόχο. Μόλις τελειώσεις το κείμενό σου, το αντικείμενο της μελέτης σου έχει ήδη αλλάξει – πράγματα συμβαίνουν, τα γεγονότα προχωρούν και ο κλάδος που περιέγραψες σε μια δεδομένη χρονική στιγμή τώρα φαίνεται λίγο διαφορετικός. Η μοίρα που περιμένει κάθε χρονικογράφο του παρόντος είναι η άμεση απαρχαίωση. Δεν υπάρχει θεραπεία παρά μόνο να επανέρχεσαι και να αναθεωρείς το κείμενο, εάν και όποτε εμφανίζεται η ευκαιρία, αλλά ακόμη και τότε θα βρίσκεσαι πάντα ένα βήμα πίσω από τα γεγονότα, ακινητοποιώντας έναν κόσμο τη στιγμή ακριβώς που σου ξεφεύγει.

Τριάντα με σαράντα χρόνια πριν, ο κίνδυνος της απαρχαίωσης δεν θα φαινόταν τόσο μεγάλος σε κάποιον που θα έγραφε ένα βιβλίο για τον κλάδο των εκδόσεων βιβλίου. Ασφαλώς, ο κλάδος άλλαζε σημαντικά, όμως κανείς δεν αμφισβητούσε τις βασικές αρχές και πρακτικές του. Εκδοτικοί οίκοι εξαγοράζονταν από μεγάλες εταιρείες, οι αλυσίδες λιανικής και οι ατζέντηδες γίνονταν πιο ισχυροί και ο παραδοσιακός κόσμος των εμπορικών εκδόσεων μεταμορφωνόταν σε μεγάλη επιχείρηση. Αλλά το βιβλίο καθαυτό ως πολιτισμικό αγαθό – αυτός ο μοναδικός συνδυασμός εκτύπωσης και χαρτιού, η σύμμετρη του γραπτού λόγου και του υλικού αντικειμένου – παραγόταν με τον ίδιο περίπου τρόπο επί αιώνες. Αυτό δεν συμβαίνει πλέον σήμερα. Καθώς εισερχόμαστε στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα, η παλαιότερη βιομηχανία ΜΜΕ βρίσκεται στη δίνη θυελλωδών αλλαγών και αγωνίζεται να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις μιας τεχνολογικής επανάστασης που της αναιρεί μερικές από τις παλαιές βεβαιότητες, υπονομεύει τα παραδοσιακά μοντέλα και προσφέρει νέες δυνατότητες που είναι συνάμα συναρπαστικές και αποπροσανατολιστικές. Αυτό που κάποτε φαινόταν σαν ένα ήρεμο τέλμα στον χώρο των ΜΜΕ ξαφνικά έγινε είδηση.

Ετοιμάζοντας το κείμενο για τη χαρτόδετη έκδοση επικεντρώθηκα στην ενημέρωση του βιβλίου με τις σημαντικές νέες εξελίξεις και τα τελευταία εμπειρικά δεδομένα όπου αυτό είχε σημασία για την ανάλυσή μου. Σε αρκετές περιπτώσεις τα στοιχεία του 2008 ή του 2009 εξακολουθούν να μας δίνουν μια καλή εικόνα της σημερινής κατάστασης

του κλάδου, οπότε άφησα τα νούμερα ως είχαν. Σε άλλες όμως περιπτώσεις, ιδίως στο κεφάλαιο για την ψηφιακή επανάσταση, απαιτήθηκε ριζικότερη αναθεώρηση – όταν μια επανάσταση βρίσκεται σε εξέλιξη, δύο χρόνια μπορεί να είναι μια αιωνιότητα. Επανήλθα σε περίπου είκοσι από τις πηγές μου στο Λονδίνο και τη Νέα Υόρκη και μίλησα μαζί τους για τις αλλαγές που είχαν συμβεί, τόσο για να βεβαιωθώ ότι ήμουν πλήρως ενήμερος για τις σημαντικότερες εξελίξεις όσο και για να διαπιστώσω πώς είχαν αλλάξει οι απόψεις τους με τον καιρό καθώς αγωνίζονταν να αντιμετωπίσουν τις σαρωτικές αλλαγές γύρω τους. Και πάλι είμαι εξαιρετικά ευγνώμων σε αυτά τα πρόσωπα –που θα κρατήσουν, όπως και τότε, την ανωνυμία τους– για τον χρόνο, τη γενναιοδωρία και την ειλικρίνειά τους. Αντιστάθηκα, ωστόσο, στον πειρασμό να ξαναγράψω το κείμενο και να επισκεφτώ κάθε δρώντα και κάθε οργανισμό. Αν και πολλά έχουν συμβεί, η βασική δομή και δυναμική του κόσμου των αγγλο-αμερικανικών εμπορικών εκδόσεων παραμένουν αρκετά κοντά στην αρχική περιγραφή μου. Βέβαια δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα αυτή η δομή και η δυναμική να μετασχηματιστούν με τον καιρό από τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο παρόν. Κανείς δεν πρέπει να υποτιμά την αποσαθρωτική δύναμη των νέων τεχνολογιών. Ταυτόχρονα όμως πρέπει να δούμε ότι η ανάπτυξη και η εφαρμογή νέων τεχνολογιών αποτελούν πάντα αναπόσπαστο μέρος ενός ευρύτερου πλέγματος κοινωνικών σχέσεων, στο οποίο δρώντες και οργανισμοί συνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις συνεργασίας, ανταγωνισμού και ενίοτε σύγκρουσης, και όπου το τελικό αποτέλεσμα διαμορφώνεται εξίσου από τις δομές ισχύος όπως και από τις εγγενείς ιδιότητες των ίδιων των τεχνολογιών. Το βιβλίο περιγράφει αυτές τις δομές, δείχνει πώς προέκυψαν, πώς διαμορφώνουν τις πρακτικές των δρώντων στο πεδίο και πώς μεταβάλλονται σήμερα. Αφήνει συνειδητά ανοιχτό το ερώτημα πόσο θα αλλάξουν οι δομές αυτές σε ένα μέλλον που παραμένει –και μάλλον θα παραμείνει για κάμποσο ακόμα– αβέβαιο.

J.B.T., Cambridge